

CSÁKVÁRI SÁNDOR – MARTINKOVITS KATALIN: HONVÉDEK, NÉVTELEN FÉLISTENEK...

A debreceni I. és II. világháborús katonasírok kutatása a Bocskai-dandár könyvtárban folyó műhelymunka keretében kezdődött el és folyik ma is Papp József Kós Károly és Podmaniczky-díjas helytörténész segítségével. A helytörténeti, hadtörténeti információk összegyűjtését mára már igen sok internetes forrás teszi könnyebbé, például a különböző országok nemzeti könyvtárainál digitalizált többnyelvű, interneten is elérhető sajtótermékek, a folyamatosan digitálisan is megjelenő ezredalbumok, illetve a korábban említett listák. A könyvtár rendelkezik az eddig összegyűjtött I. és II. világháborús debreceni eltemetettek kereshető adatbázisával, pontosítása folyamatosan történik. Segíthet a közösségi média is, ezen keresztül sikerült már néhány fotót, és életrajzi adatot beszerezni az itt nyugvó katonákról. Tervezzük a Honvédtemető térinformatikai feldolgozásának többnyelvűsítését reménykedve, hogy helyi gyűjteményünk folyamatosan gyarapodni fog. Sőt a könyvári honlap nyomán magán-személy is keresett már meg bennünket, így jutott el hozzánk a debreceni 3. népfelkelő gyalogezred parancsnokának anyaga, aki már pl. a köztemetőben van eltemetve. A város közgyűjteményeivel kialakult munkakapcsolat révén is gyarapszik helytörténeti, hadtörténeti adatbázisunk.¹

Aki a múlt század nyolcvanas éveinek elején-közepén sétált a debreceni Honvédtemető utcán, akár a címben megfogalmazott gondolat is megfordulhatott a fejében... Feltéve, ha tudta, mit rejt az akkor igencsak rendezetlen környezet. A cím a '48-49-es hősök tiszteletére, 1885-ben emelt közös síremlék kezdő felirata. A derék debreceni civisek lelkesen ápták 1849. augusztus 2-ának emlékét. Egy emberként fogtak össze azért is, hogy valamiféle emléket állítsanak egy, Debrecen határában menekülés közben elesett honvéd huszárszázados sírjára. A Vasárnapi Újság 1861. február 17-i száma is beszámol a kezdeményezésről. Az elesett huszárszázados neve már akkor sem volt tisztázott, bizonyos Szarka vagy Zárka kapitányt emlegettek, de a sírt nagy tisztelettel ápták a debreceni polgárok.¹ Ugyancsak ebben az évben, a lap június 23-i számában megjelent cikkben pedig már a Marschalkó János által készített emlékmű tervét mutatják be.² A síremlék elkészült, de az alkotmányos korszak bukása miatt felállítani már nem tudták. „A kőszobrot Vécsey Imre építész raktárába falazták be, még a rendőri nyomozás sem tudta hollétét felderíteni.”³ Ünnepléses felavatása csak a kiegyezés évében, 1867. augusztus 2-án történhetett meg. Nem az eredetileg tervezett helyére került, hanem a Református Kollégium előtti Emlékkertbe. Csak a csata 50. évfordulóján helyezték át a Honvédtemetőbe. Mivel a '48/49-es hősöket tisztelő debreceniek a honvédek sírdombját rejtő temetőt is szorgalmasan látogatták, ezért igyekeztek itt is egy honvédemléket emeltetni. 1884/85 fordulójára hozta elérhető közelségbe szándé-

kuk megvalósulását. A „Debreczen” c. újság 1885. január 19-i számában Teleki Sándor, K. Tóth Mihály² és Csutak Kálmán honvédezéses vezetésével zajló megbeszélésen elfogadott felirat teljes szövegét közölték, megemlékezve Boros Sándor áldozatkészségéről is, mind az anyagiakat, mind az egyéb munkát tekintve.⁴ (Boros Sándor a későbbiekben – talán hazafias áldozatkészsége elismeréseként is – szintén a Honvédtemetőben lelt örök nyugalmat.) Az emlékműavatás eseményeit így adja vissza a lap: „1885. március 15-én a debreceni sírkertben húszezer ember gyülekezik. A tömeget rendőrkordon szorítja vissza. Szemben a rendőrszakasszal 13 öszülő, nemzeti karszalagos férfi, valamennyien öreg, 48-as honvédek. A négy méter magas vörösmárvány emlékműhöz küldöttségek lépnek. Érkezik Arad, Szatmár, Szabolcs, Budapest koszorúja. A hatalmas sírkövet az 1849. augusztus 2-iki csata hőseinek, Nagy Sándor tábornok katonáinak emlékére közadakozásból emelte a város lakossága ...”⁵ Debrecen ugyanekkor alighanem az első március 15-ét is ünnepelte, hiszen az üzletek zárva tartottak, a templomokban ünnepi istentiszteletekre került sor, a város nem kis számú tanulóifjúsága pedig egy emberként jelent meg a temető fái alatt.

Hogyan jött létre a Honvédtemető? 1849-ben a szükség hozta létre. A kormány öthónapos vendégeskedése június 4-én ért véget. A civiseket júniusban kolera sújtja, majd július 2-án már Paskievics üzenetét olvassák fel a közgyűlésen. A nyomasztó hangulatot tovább fokozta Cseodajev³ levele, aki kifejtette, hogy „Magyarország városai közül leginkább Debreczen bűnözött Ferencz József fejedelme s királya ellen”, s ezért – Paskievics álláspontja szerint – a város általa elfoglalandó. Mellékesen 20 ezer pozsonyi

mérő lisztet és ezer előfogatot követelt 24 órán belül. A közgyűlés nyomban küldöttséget indított az oroszokhoz, tudatva velük a feltételek elfogadását. Végül Cseodajev, a város megszállása után valamennyit engedett követeléséből: lisztből és fogatból meglegedett akkora mennyiséggel, amennyit a város teljesíteni tud, különben „öszve lövöldöztetni fog”.⁶ Néhány nap múlva távoztak, de ez már nem tudta a kialakult elkeseredettséget enyhíteni. Ezután következett 1849. augusztus 2-a. Nagysándor József vezette magyar 1. hadtest és a Debreczen alatt csatlakozott Korponay ezredes különítménye alulmaradt a többszörös orosz túlerővel szemben.⁷ A városközponttól 4–5 kilométerre lefolyt ütközet a Köntösgát (mai Balmazújvárosi út) északi és déli legelőin, a Nagyerdőig húzódó Nyulas legelőjén, illetve a Köntöskert, valamint a Csígekert északi kerítésénél folyt le.⁸ A csatában részt vett a 116. honvéd zászlóalj is. A csapat a császári és királyi 39. gyalogrezd 3. zászlóalja volt.⁹ A katonaáldozatokon kívül alighanem polgári veszteség is keletkezett, mivel a lakosok igencsak nagy számban -nehezen megfejtethető okból- megjelentek a csata színhelyén. A magyar lovasság megroppanva a túlerő alatt, átgázolt a saját gyalogság egy részén, és a hivatlan közönségen, majd részben a városon keresztül többé-kevésbé rendezetten menekülni kényszerült. A csata után az oroszok a csatateret három napig elzárták.¹⁰

Az augusztusi rekkenő hőségben napokra lezárt csatater igen nagy járványveszélyt jelentett, ezért a negyedik napon a halottakat a mezőrendőr kapitányi hivatallal szedették össze. A csatater közelében, a Csígekert nyugati sarkánál lévő Csígedomb oldalában kialakított közös sírba temették el 112 honvéd és 634 orosz katona holttestét. A csata honvéd, de főleg az orosz veszteséget illetően a különböző források rendkívül ellentmondásosak. Abban viszonylagos egység van, hogy a csata utáni napokban, az itt el-

hantoltakon kívül még kb. ezerre tehető a városban, kolerában elhunyt orosz katonák száma. Temetésükkel kapcsolatban nincs pontos adat, de őket is minden bizonnyal ebben a tulajdonképpen járványtemetőként létesült új temetőben helyezték végső nyugalomra.¹¹ Egyéni végtisztességet természetesen a város más (nagy számú) temetőjének bármelyikében kaphatott bárki, hiszen az orosz csapatok egészen napestig folytatták a menekülők üldözését, s eközben is többen életüket vesztették.¹² Példa erre Szarka kapitány obeliszkje is a Hosszúpályiba vezető út mellett.

A település többi temetőjéről is érdemes említést tenni, hiszen fontos szerepet kapnak a továbbiakban. Debrecenben a reformáció elterjedése után a temetkezési szokások megváltoztak. A katolikusok, a városban levő szerzetesrendek kiszorultak, temetőik megszűntek, izraeliták 1840-ig le sem telepedhettek. A lakosság új temetőinek kijelölése a város sajátos gazdasági, közigazgatási szerkezetére épült. Mindegyik főutca utcakapitánnyal, háztízigazdával, utcaszerezzel rendelkezett.⁴ Temetőiket is maguk jelölték ki a városon kívül. A lakosság vallási egysége miatt ezek tulajdonképpen mind református temetők voltak. Csak egy-egy nagyobb járvány idején volt szükségük arra, hogy újabb járványtemetőt alakítsanak ki a városkapu, vagy egy közelben levő kisajtó szomszédságában.¹³ Később a katolikusok visszaköltözése, és a zsidók megtelepedése után nekik is újabb temetkezési helyet kellett kijelölni. Így fordulhatott elő, hogy Sági Lajos 1965-ben megjelent munkája Debrecen akkori közigazgatási területén összesen 21 temetőt számolt össze.¹⁴ Az első világháború hősi halottait 1914-ben még csak a város meglévő felekezeti temetőibe temették, majd 1915. január 20-án megnyitották az újabb te-

rülettel bővített Honvédtemetőt. Ugyancsak 1915-ben létesítették az orosz hadifogoly temetőt is.⁵

Az I. világháborús hadisírok kutatása, és gondozása szempontjából a következők fontosak

- A már említett Honvédtemető, 1915-től Hősök temetője is – ma is látogatható
- Kossuth utcai református temetőt felszámolták, területét beépítették
- Hatvan utcai temetőből mára már csak Debrecen nagy költőjének, Csokonainak az emlékműve, és körülötte némi emlékpark maradt meg.
- Szent Anna temető, amit 1716-ban jelöltek ki, majd szükség szerint déli irányban újabb területtel gyarapítottak. 1774-ben temetőkápolnát építettek rá. Mára jelentős része beépült, de a kápolna felújítva, lezárva és bekerítve áll, a néhány fennmaradt sírjelet is a kerítés védi.
- Az 1844-től folyamatosan használatú Izraelita Temető, megnyitásától a Debreceni Izraelita Hitközség kezelésében és tulajdonában van.
- Az újabb szóhasználatban Orosz Hadifogoly és Járványtemető, amit a korábbiakban és kijelölésekor „oroszfogoly” temető névvel illettek. *„Az első világháború idején 1916-ban alakították ki a régi városi téglagyár mellett, mint oroszfogoly temetőt. Ide temették el a ragályos betegségben elhalt, túlnyomórészt orosz hadifogoly és magyar katonákat. E temetőt az első világháború megszűntével bezárták.”*¹⁵ – ma is látogatható.

Az **Orosz Hadifogoly és Járványtemető**vel kapcsolatos információk között igen sok az ellentmondás. Sági munkájában helytelenül szerepel a megnyitás dátuma (1916!), ráadásul csak a temető egyik részét említi, a sírkövek felirata alapján éppen 1916-ban nem temettek ide. Az egyik hiteles forrás Varga Júlia, a Debreceni Egyetem volt könyvtárosa 1989-ben készített kutatási jelentése. Munkájának alapja Zoltai Lajos kutatási hagyatéka volt, akit 1919. augusztus 1-én bízott meg a városi tanács, hogy készítsen részletes helyszínrajzot az orosz hadifoglyok egyes sírjairól.¹⁶ Ez az anyag ma a MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában található meg.

Varga Júlia jelentése szerint: Az első hadifoglyok 1914. október 14-én érkeztek Debrecenbe, akiket a Göztéglagyár barakkjaiban helyeztek el. A következő év június 4-étől július 1-jéig, más források szerint 15-éig kolerajárvány tizedelte a táborközpontot. Alig egy hónap alatt 1618 orosz hadifogoly halt meg a betegség következtében, akiket egy, a téglagyár közelében kijelölt temetőbe, tömegsírokba temettek. A tömegsírok azonosító tábláin volt egy római szám, majd a tömegsírba temetettek száma, „oroszfogoly” megnevezés, és a temetés pontos dátuma. A temetőt a járvány megszűnése után lezárták. Az akkori gyakorlattal ellentétben, két év múlva ismét megnyitották. A szomszédos téglagyár területéből újabb 600 négyszögöl földet csatoltak hozzá, külön helyrajzi számon, katonai járványtemető céljából. Ide 1917. szeptember 8-ától 1918. november 27-éig további 209 főt temettek, de már nem tömeg, hanem egyedi sírokba. Az egyedi sírokban nyugvók már nemcsak orosz, hanem különböző nemzetiségű hadifoglyok voltak. Ők a korábbi a nyulasi barakk, 1915-től Salvator Megfigyelőkórházban vesztették életüket. *1925-ben pedig a beszüntetett nyulasi barakktemető exhumálása után további 525 „hősi halott és orosz hadifogoly” került itt elhelyezésre, ahol már akár magyar temetett is lehetett.*

Erről tanúskodik a temetőben található sírkő, de ezt a temetőt sem Zoltai Lajos, sem Sági Lajos nem említi egyik munkájában sem. De nem szerepel Papp József: Debrecen város birtokkatasztere 1924–1950 című kiadványában sem, ahol a köztemető megnyitásáig fennálló összes debreceni temető adata szerepel. A kutatónő csatolta Zoltai e temetőről készített jelentésének a pontos földmérő jelölést alkalmazó helyszínrajzának másolatát is. Zoltai Lajos feljegyezte az egyéni sírokban fekvők nevét, nemzetiségét, hadrendi számát, életkorát, és a halálozás dátumát. Ezek alapján számításokat is végzett. Az egyéni sírokban nyugvók 70%-a orosz, 14%-a olasz, 12%-a szerb, 0,5%-a román és 3%-a ismeretlen nemzetiségű. A hadrendi számok szerint kivétel nélkül gyalogezredek katonái nyugszanak a temetőben, 85 orosz, 25 olasz, 14 szerb és 1 román ezred számát jegyezte fel. A kutatónő 1989-ben, a helyszíni szemle alkalmával megállapította azt is, hogy a temető rendkívül elhanyagolt, és leromlott állapotban volt. Hiányzott a tömegsírjelek túlnyomó többsége, és az egyéni sírokat sem lehetett már teljes pontossággal azonosítani.¹⁷

1990-ben megtörtént a helyreállítás, pótolták a hiányzó tömegsírjeleket, illetve az egyénileg eltemetetteknek Varga Júlia javaslata szerint soronként közös síremléket állítottak, azokon az elhunytak neveit felsorolva. A temető megújulása az Oláh István Légvédelmi Kiképzőközpont egykori parancsnokának, Majoros László mk. ezredesnek, és a Tiszthelyettes Képző Iskola növendékeinek érdeme. A felújítást követő újraszentelésen az akkori orosz konzul is részt vett. Valószínűleg az olaszok sem tudtak, tudnak az itt nyugvó katonáikról. 1933. december 11-12-én hetvenkét olasz katona holttestét emelték ki⁶ az ideiglenes debreceni sírból és szállították el Olaszországba.¹⁸ Az exhumálásoknak

nyoma van a Honvédtemetőre vonatkozó forrásunkban is. Viszont az itt eltemetett olasz hadifoglyok feltételezhetően még ma is itt nyugszanak.

Az **Izraelita temetőben** HIM forrásunk 58 fő temetését jelzi. A temető szinte teljes működése során kerített, őrzött temető volt, külön hősi temető és külön hadifogoly rész-szel. Több egyéni sír is van benne, illetve a család körébe temetett katona is található itt. 1848/49-es sírok is fellelhetők. A helyszínen összesen 124 katonasírt talált a kutatócsoport⁷, ebből kb. 80 lehet első világháborús hősi halott. A sírok azonosítása, adatolása folyamatban van. Megemlítendő, hogy ebből a temetőből állítólag sohasem kértek, és sohasem szolgáltatottak adatokat. Ami adat vele kapcsolatos, az más forrásból, vagy más csatortán keresztül jutott az adatbirtokoshoz.⁸

Római katolikus temető: 1932-ben zárták be, a területén emelt egyhajós barokk kápolna sokáig elhagyatottan állt. A felhagyott temetőt a 70-as évek táján kezdték beépíteni, déli részén ipari középiskola létesült, északi része a temetőkápolna körül megmaradt kegyeleti parknak. A kápolnát többször is megkísérelte felújítani az egyház, de csak 2005-ben sikerült a Debreceni Értékmentő Alapítvány segítségével.¹⁹ Napjainkban a kápolnát és a körülötte megmaradt sírokat, odamentett síremlékeket kerítés védi. Például ma is itt látható Zurits Ferenc díszes sírköve is a kerítésen belülré helyezve. Ő a cs. kir. 37. gyalogezred katonája volt, '48-ban kilépett, és a debreceni nemzetőrség kiképzője lett. Végig harcolt a szabadságharcban, 1849 tavaszán már alezredes, majd a Szatmár-Ugocsa-Máramaros vármegyében állomásozó hadosztály parancsnoka. Az 1850. júniusi amnesztia-rendelet alapján rövid vizsgálati fogság után őt is szabadon engedték. Debrecenben élt haláláig.²⁰

Debreceni csata vázlatja – Digitális Képtár (DKA-026495)

Ebbe a temetőbe a HIM forrás 644 első világháborús katona és hadifogoly sírját adatolja, akiket egy parcella 18 sorába temettek. A parcella alakja valószínűsíthetően szabálytalan volt, vagy adathiányos, mivel az egy sorban elhelyezett sírok száma egy esetben pl. 55, más sorokban azonban ennél lényegesen kevesebb. Ha valahol esetleg lappang még egy temetőterkép, segítségével, illetve néhány eredeti helyén megmaradt sír segítségével, ha az eredeti állapot nem is tűzhető vissza, lehet remény esetleg digitális módszerek segítségével a temető térképen való hiteles megjelenítésére!

Hatvan utcai temető: Kisebb része emlékpark, nagyobb részét más módon hasznosították. Egykori területén kórház és egy nagyáruház osztozik. Zoltai Lajos, amikor 1919-ben a városi tanács megbízta az orosz hadifogoly temető állapotának rögzítésével, itt is elvégezte a munkát. Debrecen 1916. július 10-én határozta el, hogy az elhalálozott orosz hadifoglyok részére a Hatvan utcai temetőben egy külön parcellát létesít. Ebben az évben a város folyamatosan kért és kapott hadifoglyokat pl. februárban munkaerőpót-

lásként 929, a Halastavak⁹ 626 orosz hadifoglyot. Tavasszal a városból 12 000 mezőgazdasági munkást hívtak be katonának, ezek pótlására a városi tanács újabb 6000 hadifoglyot kért. Majd május 18-án ismételen orosz hadifoglyokat kértek a Földművelésügyi Minisztériumtól a mezőgazdasági fakitermelési munkákhoz, és az erdei vasút üzemeltetéséhez.²¹

Zoltai Lajos temetőfelmérésének eredményét, a térkép és leírás egy példányát remélhetően a Déri Múzeum őrzi. Az MNL HBM Levéltártól Zoltai anyagát megkaptuk, összevetve a HIM forrással az adatolása megtörtént. Itt 600 sírt leltározott. Már 1919 szeptemberében sem volt minden fejfa a helyén. Zoltai nagyon pontosan leírta hol talált ledobált sírjeleket, valószínűleg le is rajzolta. Sajnos a térképet még nem kaptuk meg. A temetőnek nemcsak hadifogoly része volt, első világháborús halottakat legnagyobb részben szintén ebbe a temetőbe temették.²² A temető egykori méretét szemlélteti, hogy van olyan sor, ahol a megadott sírok száma meghaladja a 180-at! Valamiféle megjelenítése nagyon üdvös lenne, már csak azért is, mert a Honvédtemető mellett a másik legnagyobb első világháborús temető volt a városban. Érdekes, hogy 17 német hősi halott katonát 1935. április 10-én innen exhumáltak, és átvittek a Honvédtemetőbe!²³ Noha ezt a temetőt is lezárták 1932-ben, egy 1937-ben megjelent újságcikk is segíthet a sírok tájolásában:

„Nem messze a Csokonai-sírtól, szabályos, véget nem érő sorokban kis fehér kőtáblák őrzik a világháború debreceni halottainak nevét és emlékéit. Egymás mellett olvashatjuk a neveket: Biró Lajos gyalogos, Nagy Mihály tüzér, Kondás József gyalogos, Lőrincz Ferenc huszár. Micsoda hosszú sor! Valamennyi fiatal élet volt, alig több húsz-huszonöt évesnél. Köztük ugyanolyan kis tábla:

ANYUSZI POROTY

orosz fogoly
1894–1915

S aztán sorban a többi orosz foglyok: Tafamanko Kinafil, Ivalu, Kandeatjer Pavel, Pister Decsenko és száz és száz társa. Az akáclobok rájuk is árnyékot borítanak...²⁴

Adatolás, forráselemzés tárgyában pedig kis ízelítő: „Anyuszi Porotyka” = Powtyka Amjisin, orosz, gyalogos, 50. orosz gyalogezred, szül.: Loszinoka, 1894., Debrecen, járványtemető, 1915.05.08. (Nagyon sok idegen hangzású név esetében hasonló a helyzet.) Az újságcikk születésekor a vita egyébként Csokonai sírjának a köztemetőbe való áthelyezéséről folyt. Ritka szerencse, hogy a síremlék a helyén maradt.

Kossuth utcai reformátustemető: legnagyobb és legrégebbi temetője volt a városnak. A város árka kívül egészen a Pavilon laktanyáig húzódott. Debrecen főbírójáról, akit ide temettek, Dobozi temetőnek is nevezték. Majd kettévágta a megépülő vasútvonal. A kisebb részt ezután Rakovszky temetőnek hívták, ugyancsak az ide temetett főbíróról. A nagyobb részt először Cegléd utcai, később Kossuth utcai református temetőként ismerték a debreceniek.²⁵ Ide is sok első világháborús halottat temettek. Sajnos nincs temetőkönyv, csak a HIM forrásunk. Adatolásban segítséget jelent a Cseh Nemzeti Könyvtár, vagy az Osztrák Nemzeti Könyvtár által digitalizált és közkincsé tett első világháborús veszteséglisták, illetve hírek a sebesültekről és betegekről listák. Ez utóbbi megadja a kórházakban elhunytak halálozási dátumát, temetési helyét és a sírszámát is. 1932-től szintén felhagyott temető, bár legnagyobb területe 1965-ben még megvolt, de a sírhantok, síremlékek többsége már elpusztult.²⁶ Innen exhumálás után néhányan átkerültek a Hősök Temetőjébe, egy-két '48/49-es, és első világháborús síremlék, mint pl. a három Miklóssy fiú, akik a háború első évében alig több mint egy hónap leforgása alatt veszítették életüket.

Honvédtemető, Hősök temetője. 1849-ben mai területének kisebb része került használatba. A domb Honvédtemető utca felé eső oldala, kb. a Mauzóleum hátsó traktusáig az eső rész. Közelebbi meghatározás hiányában a temetési hely pontos behatárolása nem lehetséges. Az I. világháború idején, 1915 januárjában területét megnövelték. E bővítést nevezték Hősök temetőjének. Az I. világháború során az idetemetettek jellemző módon kórházakban vesztették életüket. Kivételek természetesen vannak. Különösen kirívó az egyetlen ide temetett (civil) nő, Jowdocha Petjuk.²⁷ Eltérő formájú, méretű parcellákra osztották. Az 1-7. parcelláig, illetve a 8. parcella feléig forrásunk a helyben őrzött kéziratos temetőkönyv, (Inkább temetőfüzet, amit minden bizonnyal temetőkönyvből másolt le valaki), a HIM adatai, és maga a helyszín. A 8. parcella fennmaradó része és a 9. parcella szűk harmada 1918-as temetés. A 9. parcella kettőharmada nagyrészt 1919-es halottakat takar. A 10. parcella a „nem hősök” parcellája.²⁸ Négy azonos méretű sorban 24 sírt tartalmaz. Csendőr, vámőr is van közöttük. A 11. parcella az egyetlen II. világháborús parcella. 1943-1944 során temettek bele. A II. világháború során is bővíteni akarták a temető területét, erre azonban már nem került sor, így párhuzamosan temettek a Köztemetőbe és a Honvédtemetőbe is. A II. világháború német és magyar halottait a 11. parcella megteltét követően a már meglévő parcellák oldalában, illetve a temető felső részén megmaradt szabad területre temették. (Egyik forrásunk ezt 12. parcellának nevezi.) Ekkor temettek a korábbiakban „tishti parcellának” nevezett területre is.²⁹ Ez a parcella lényegében a temető jelen bejáratánál jobbra-balra eső területrész, amit a Mauzóleum hátsó traktusa határol. Az adatfeldolgozás jelenlegi állapota szerint kb. 2190 egyéni sír található ebben a temetőben, plusz az augusztus 2-i csata után betemetettek.

*Honvédtemető és Hősök Temetője
1919-ben – Déri Múzeum Fotótár*

Alighanem kevés olyan temető van, ahol '48/49-es, első és második világháborús hősök pihennek egymás szomszédságában. A hely ihletet adott a debreceni íróknak is. Például Szabó Magda: Réгимódi történet c. regényében a már korábban említett Miklóssy testvérekre utal, bár az író a család negyedik fiát is „eltemette”. A valóságban nem így történt, mert a hármast tragédia után a negyedik, utolsó fiút leszerelték.³⁰ De irodalmi munkák is születtek e temetőben, erre utal Oláh Gábor naplójában: „Folytatom a *Szerelem és Halál* c. regényemet. Eddig a Nagyerdőn dolgoztam át nyári vakációmát, most hazaszorultam, mert rendes asztalom nem lehet kivinni az erdőre: ellopnák a legelső éjszaka tüzelő fának. A honvédtemetőbe járok ki, s ott írogatok. Elöttem tömérdek kis katonasír, mögöttem a luzerni haldokló kőoroszlán mása, az 1849. aug. 2-i debreceni csata emléke; fölöttem román repülőgépek zúgnak-kerengnek.”³¹

Mindenképpen több figyelmet érdemel ez a temető. Adatfeldolgozásán a Honvédség és Társadalom Baráti Kör Debreceni Szervezetének kutatócsoportja is dolgozik. Térinformatikai feldolgozása elsődlegesen elkészült (www.erda.hu). A térinformatikához pedig hadtörténeti, helytörténeti adatokat szeretnénk csatolni a jövőben.

*Katolikus temető I. világháborús parcellája
1919-ben – Déri Múzeum Fotótár*

A temetők anyagának feldolgozását akadályozza néhány kellemetlenség. Leginkább feltűnő, hogy az egykoron volt nagyszámú debreceni temető temetőfőkönvei, temető „térképei” hiányoznak. A már gyakran emlegetett, egyébként csakugyan impozáns Debreceni Köztemető 1932-es megnyitása után a felekezeti temetők használatát beszüntették. Erre egyébként szükség volt, mert a városlakók ezekkel meglehetősen mostohán bántak. „Az izraelita temetőt kivéve, egyik sem volt körülkerítve, jobb esetben csak körülárkolva, és líciummal benöve. Csak az I. világháború alatt, illetve után készítettek a Honvédtemető, Orosz Hadifogoly Temető, és a Hatvan utcai temető külön részén eltemetett hősi halottak táblái köré kerítést. A felekezeti temetők bezárása után ez utóbbi is elpusztult.”³² Több korabeli újságcikk is született már az 1910-es években, amelyekben a temetők rendezetlen állapotát taglalják. Feltételezhető, hogy az iratanyagokkal is hasonló hanyag eleganciával bántak. Mi több, még a köztemető

nyilvántartásai is hiányosak. Nyilvánvaló exhumálásokra vonatkozóan sincs pl. semmi bejegyzve az előírt iratanyagban.³³ Feltételezzük, hogy a II. világháborúra vonatkozó adatolás is hasonló módon történt, legalábbis erre enged következtetni Horváth Attila helytörténész veszteséglisták alapján végzett kutatása, ami a Honvédtemető szempontjából is elengedhetetlen volt.³⁴ Ezzel egy időben a kutatás kiterjedt a köztemető II. világháborús katonai vonatkozású sírjaira is. A debreceni Honvédtemető nagyon becses kéziratok forrása is kalandos sorsú. Az 1988 óta folyamatosan gondnoki teendőket ellátó Kőszörűs Tibor az akkor nagyon rossz állapotú Mauzóleumban találta őket. Azokról átadás-átvételi jegyzék pl. nincs és sohasem volt!³⁵

Végezetül térjünk vissza a címre! Honvédek bizonyosan! Névtelenek lennének? Dehogy! Évtizedeken át nem ünnepeltük a hősök napját, és nem igazán törődtünk az első világháborús halottakkal. Másféle hősök kerültek előtérbe. A HTBK kutatócsoportja azon dolgozik, hogy a centenáriumi évék végére nevük legyen, ha már a sírjuknál nem mindenhol róhatja le kegyeletét az utókor.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Vasárnapi Újság [időszaki kiadvány] / Arcanum Adatbázis Kft.; felelős szerkesztő Pákh Albert. – Digitalizált időszaki kiadvány. – 8. évf. 7. sz. (1861. február 17.) Országos Széchényi Könyvtár, 1861.
- [2] Vasárnapi Újság [időszaki kiadvány] / Arcanum Adatbázis Kft.; felelős szerkesztő Pákh Albert. – Digitalizált időszaki kiadvány. – 8. évf. 25. sz. (1861 június 23.) – Országos Széchényi Könyvtár, 1861.
- [3] Balogh István: Városépítészeti törekvések a XX. században In: A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 40. szám Debrecen, 1982. 15. p.
- [4] Korompai Gáborné: A szabadságharc emléke a XIX. századi debreceni hírlapokban In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Közlemé-

- nyek 26. sz. Szerkesztők: Korompai Balázs, Korompainé Szalacsi Rác Mária, Radics Kálmán, Szabadi István, Gáborjáni Szabó Botond. Debrecen, 2001. 303–315 p.
- [5] Korompai Gáborné: Ua.
- [6] Antal Tamás: Debrecen szabad királyi város közgyűlése 1849-ben és 1861-ben. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXVII. Szerk.: Radics Kálmán. Debrecen, 2000/2002. 139–174
- [7] Eröss Vilmos: A harmadik út felé: Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Budapest, Lucidus K., 2006. 63. p.
- [8] Papp József: Bevezető In: Honvédtemető, Hősök Temetője. A debreceni Honvédtemető (szerkesztő: Orosz Tamás) Debrecen, 2004. 3–15.pp.
- [9] Eröss Vilmos: A harmadik út felé: Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Budapest, Lucidus K., 2006. 63. p.
- [10] Eröss Vimos: Ua. 92. p.
- [11] Honvédtemető, Hősök Temetője. A debreceni Honvédtemető (szerkesztő: Orosz Tamás) Debrecen, 2004. 3–15. p.
- [12] Szűcs István: 1849. augusztus 2-ika emlékre In: Csokonai-lapok [időszaki kiadvány] : szépirodalom és társasélet közlönye / Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár; szerkesztő Orbán Pető. – Digitalizált időszaki kiadvány. – 12. (1850. augusztus 10.) – Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 1850. 90-93. pp.
- [13] Zoltai Lajos: Hová temetkeztek a régi debreceniek? In: Debreceni Képes Kalendárium [időszaki kiadvány]. – Digitalizált időszaki kiadvány. – 23. évf. (1933) – Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 1933. 80–84. pp.
- [14] Sági Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962-64. Debrecen, 1965. 151–187 p.
- [15] Sági Lajos: Ua. 156. p.
- [16] Gazdag István: Debrecen történeti kronológiája 1912–1920. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Gazdag István. – 19. – Debrecen, Hajdú-Bihar M. Lvt., 1992.
- [17] Varga Júlia: Kutatási jelentés a debreceni orosz hadifogoly temetővel kapcsolatban Debrecen, 1989., kézirat.
- [18] Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája 1933 In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Radics Kálmán. – 23. – Debrecen: Hajdú-Bihar M. Lvt., 1996.
- [19] Debrecen [időszaki kiadvány] : A város lapja / Debrecen Önkormányzat Lapkiadó Kft; főszerkesztő Szénási Miklós. – 7.évf. 31. sz. (2005. szeptember 28.) 19. p.
- [20] Bona Gábor: Az 1848–49-es honvédsereg Sopron vármegyéből származó tisztjei In: Soproni Szemle LII. évf. 4. szám 14–15. p.
- [21] Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája 1912–1920. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Gazdag István. – 19. Debrecen : Hajdú-Bihar M. Lvt., 1992. 205–220. pp.
- [22] Sági Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962–64. Debrecen, 1965. 156. p.
- [23] Gazdag István: Debrecen város történeti kronológiája 1935. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve / szerk. Radics Kálmán. – 24. – Debrecen : Hajdú-Bihar M. Lvt., 1997.
- [24] Vita Csokonai hamvai körül Keleti újság: politikai napilap / szerk. Szentmiklósi József 20. évf 186. szám <http://magyarkaravan.hu/irasok/csokonai.html> (2013.08.07.)
- [25] Sági Lajos: A régi debreceni temetők és síremlékek. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1962–64. Debrecen, 1965. 153 p.
- [26] Sági Lajos: Ua 153–154 p.
- [27] Honvédtemető, Debrecen Forrásösszesített parcellák, Debrecen, 2012., kézirat
- [28] Kézirat temetőfüzetek, Debrecen
- [29] Csákvári Sándor – Martinkovics Katalin: Katonasírok Debrecen mai közigazgatási területén (2013) <http://www.bocskai-konyvtar.hu/web/bocskai-dandar/katonasírok> (2013. augusztus 07.)
- [30] <http://miklossy.com/> (2013.08.07.)
- [31] Oláh Gábor naplója 1919. <http://mek.oszk.hu/01300/01327/html/> (2013. augusztus 07.)
- [32] Sági Lajos: Ua. 157. p.
- [33] Varga Júlia: Második világháborús orosz katonák és gyerekeik sírjai Debrecenben Kutatási jelentés, Debrecen, 1990., kézirat
- [34] Horváth Attila személyes közlése, ill. Honvédtemető, Debrecen Forrásösszesített parcellák, Debrecen, 2012., kézirat
- [35] Köszörűs Tibor gondnok személyes közlése